

ΜΙΧΑΛΗΣ ΕΥΣΤ. ΣΚΑΝΔΑΛΙΔΗΣ
Εκπαιδευτικός-Συγγραφέας

ΑΡΧΑΙΟ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟ ΥΠΟΣΤΡΩΜΑ
ΣΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ*

Στο γλωσσικό ιδίωμα της Νισύρου, όπως και στα ιδιώματα των υπόλοιπων νησιών της Δωδεκανήσου, διαπιστώνουμε λέξεις από την μεσαιωνική δημόδη γραμματεία και λέξεις από γλωσσικό δανεισμό που σηματοδοτούν ιστορικά γεγονότα, όπως ενετοκρατία, τουρκοκρατία, ιταλοκρατία, δανεισμό όμως που πήραμε και εντάξαμε στη δομή της γλώσσας μας, που του δώσαμε τη δυνατότητα να έχει ελληνικές καταλήξεις, να κλίνεται και να συντάσσεται ως να μην υπήρξε ποτέ ξένο.

Από τη μελέτη του ιδιώματος της Νισύρου, προϊόν της οποίας υπήρξε η πρόσφατη έκδοση του «Λεξικού του ιδιώματος της Νισύρου» από την Εταιρεία Νισυριακών Μελετών, διαπίστωσα, πέραν των ανωτέρω, και πολλούς αρχαϊσμούς ως προς τα ριζικά των λέξεων, δηλαδή την ύπαρξη ενός αρχαίου διαλεκτικού υποστρώματος που καταδεικνύει την εθνική ταυτότητα των κατοίκων του νησιού, ως και την συνεχή και αδιάσπαστη ενότητα και παρουσία της ελληνικής γλώσσας σ' αυτό.

Τα χρονικά πλαίσια της εισήγησης μου επιτρέπουν να αναφερθώ σε μερικούς αρχαϊσμούς στο ιδίωμα της Νισύρου, πολλοί από τους οποίους είναι μονομάρτυροι στα δωδεκανησιακά ιδιώματα:

αλαοθράκη, (η) που σημαίνει 'το βοθρί, ο λάκκος στο αριστερό μέρος του φούρνου, όπου συγκεντρώνονται κάρβουνα και στάχτη, όταν καθαρίζεται ο φούρνος'. Σημαίνει ακόμη και 'την ανθρακιά, τη χόβολη, τη θράκα'. Λέγεται και *αλιοθράκη, αλαουθράκη* και *αλαοθρί* στα Νικιά. Ως πρώτο συνθετικό φαίνεται να είναι το αρχαίο ουσιαστικό *αλέα, η* 'ζέστη, θερμότητα' | 'θερμό μέρος' ('ποιέεσθαι περιπάτους εν αλέα' συνιστά ο Ιπποκράτης). Και επίθετο *αλεός, -ον* 'θερμός', ουσιαστικό *αλεότης* (< επίθ. *αλής, -ές*) 'άθροιση, συσσώρευση'. Ως δεύτερο συνθετικό είναι η λέξη *θράκα, η* 'σωρός από αναμμένα κάρβουνα' | 'στάχτη από κάρβουνα' (< αρχ.-μσν. *ανθρακιά, η*).

ανείδιο, (το) 'κακό όνομα, παρατσούκλι', φρ. 'εκολλήσα μ-μού το τ' ανείδιο, με το που 'πα αυτοδδά το λ-λο'. Η λέξη από το *όνειδος* > υποκορ. **ονείδιον* > *ανείδιο*, με πιθανή επίδραση του επιθέτου *ανίδεος/ανείδεος* 'αυτός που έχει αλλοιωθεί η μορφή του'.

* Για βιβλιογραφική ενημέρωση βλ. Μ.Σκανδαλίδη, *Λεξικό του ιδιώματος της Νισύρου*, Αθήνα 2015, στα οικεία λήμματα.

(α)νελαϊζζω/-ομαι 'αναστατώνω φωνάζοντας', φρ. 'ενελαίσε ν-τη γ-γειτοννιά μ-με τις φωνές της!' / 'ανελαϊστήκε ν-η γειτοννιά' (ξεσηκώθηκε στο πόδι). Από το αρχαίο ρήμα αναλαλάζω 'κραυγάζω, φωνάζω δυνατά' (< ανα- επιτατικό + αλαλάζω) > ανελαλάζω με τροπή ανα- > ανε- κατά τους αυξητικούς χρόνους, > ανελαάζω – ανελαϊζζω κατά τα ρήματα σε -ίζω.

αντιβάλλω 'εναντιώνομαι, καταφέρομαι εναντίον κάποιου', φρ. 'αντιβάλλει με το ν-αδερφό ν-του πολλές φορές'. Είναι το αρχαίο και μεσαιωνικό ρήμα αντιβάλλω 'συγκρίνω κάποιον με κάποιον άλλο' (αρχ.), 'περί σου μάχομαι μόνος αντιβεληκώς' (Αριστοφ.) | 'συνομιλώ, επικοινωνώ με κάποιον' (μσν.)

αντιβατιάζζω 'πλειοδοτώ, δίδω περισσότερα για να αγοράσω κάτι', φρ. 'αντιβάτιασε γ-κι επήρε ν-το χωράφι'. Είναι το μεσαιωνικό ρήμα αντιβαδιάζω 'αντενεργώ, εναντιώνομαι σε κάποιον, εμποδίζω' ('μαγάρι να μην ήρθασι για να μ'αντιβαδιάσου', Φορτουν. Δ'511) < μγν. επίρρημα αντιβά-δην+κατάλ. -ιάζω.

απέζζωστος,(ο) στερητικό επίθετο 'ανυπόδητος'. Από α- στερητικό+αρχ. ουσιαστ. πέζα,η 'πόδι' (< ι.ε. ρίζα *ped- 'πόδι'+επίθημα -ja), και αρχαίο επίθετο άπεζος, -ον 'ο χωρίς πόδια'.

βαθομπλησμένος,(ο) 'αυτός που έχει εισοδήματα από τα χωράφια, ο εισοδηματίας'

'αφότου εγεννήθηκε ν-ήτο β-βαθομπλησμένος,
και τώρα στα υστερινά να 'ν' στενοχωρημένος.'

Ο πληθυντικός ουδετέρου βαθομπλησμένα,(τα) (για σπίτια) 'γεμάτα εισοδήματα', φρ. 'δουλεύουσι, γ-κόρη μου, οι Νισύργιοι κ' οι Νισυργιές στα χωράφια τος, αμμ' εί'ν-τα σπίτια τω β-βαθομπλησμένα, οι πάγκοι τω γ-γεμάτοι μαζούλλια'. Η λέξη πιθανώς αντί *(α)γαθομπλησμένος < αγαθά+έ-πλη-σα (πίμπλημι 'υπερχειλίζω, υπερπληρώ')+κατάλ. -μένος.

γλίμπα,(η) 'ακαθαrsία, βρομιά', φρ. 'πάαινε να πλυθείς που'σαι ούλο γλίμπα', ρήμα γλιμπιάζζω 'λερώνω κάποιον με λίπος, ρυπαίνω', γλιμπιάρης και γλιμπιασμένος 'ακάθαρος'. Η λέξη πιθανώς από το αρχαίο ουσιαστικό γλία,η / γλοία 'κόλλα, κολλώδης ουσία' (< ι.ε. ρίζα *glei- 'κολλώ, αλείφω') από όπου και γλίνη: γλία > γλίνα > γλίμα, με ανομοίωση λ-ν > λ-μ, > γλίμμα, με εκφραστικό αναδιπλασιασμό, > γλίμπα. Κατά το Ι.Λ., η λέξη προήλθε από συμφυρμό των ουσιαστικών γλίτσα+λίμπα.

διαζώννω 'περικυκλώνω', φρ. 'μωρή, έλα να διαζώσομε ν-το χ-χοίρο να το μ-πιάσομε'. Από το αρχαίο ρήμα διαζωννώ 'περικυκλώνω, περιζώννω', που, όπως βλέπομε, διατηρεί την αρχαία του σημασία.

ζζιφιωμένος,(ο) 'μοχθηρός, αυτός που έχει κακή καρδιά', φρ. 'ζζιφιωμένος πού'σαι κακόμοιρε!' Η λέξη συνδέεται με το μεσαιωνικό επίθετο ζεζοφωμένος 'κατασκότεινος' ('εν ειρκτή εξοφωμένη', Ψευδο-Σφρ.180, Επιτ.), μετοχή παθητικού παρακειμένου του μτγν. ρήματος ζοφώ, -ώνω 'κάνω κάτι σκοτεινό'.

καλλιστεύματα,(τα) και τσαλλιστέματα 'ωραία κτήματα',
 'αξιολύπητοι γονιοί, τα τσαλλιστέματά σας,
 τίνος θα τα προκίσετε τα μορφοχώραφά σας;'
 (Από νισύρικο μοιρολόι)

Είναι το αρχαίο ουσιαστικό καλλίστευμα,(το) 'υπέροχο κάλλος, αρχοντιά' ('τα δευτερεία καλλιστευμάτων' = το δεύτερο βραβείο ομορφιάς) < αρχαίο ρήμα καλλιστεύω 'είμαι καλύτερος, υπερέχω' (< κάλλιστος) ('καλλιστεύσει πασών των γυναικών', Ηρόδοτος).

μητροφόρος,(ο) 'αυτός που γεννήθηκε από γονείς καλούς και ευγενείς'. Αναφέρομαι σ' αυτήν την ιδιωματική λέξη, γιατί εκτός από το ότι είναι μονομάρτυρη στα ιδιώματα της Δωδεκανήσου, απουσιάζει από τα αρχαία, μεσαιωνικά, νεότερα και ειδικά λεξικά.

μουσειά,(η) Η λέξη, σε τραγούδι της εργατειάς, προσδιορίζει καλλιεργημένο αγρόκτημα που παραβάλλεται με έργο τέχνης, με μωσαϊκό έργο:

'παράγειλα να μου 'ρτουνε μάρμαρ' αφ 'τη ρ-Ρουσία,
 να τη ν-τοιχογυρίσομε ν-ετούτη ν-τη μ-μουσειά'.

Κατά τη γνώμη μου, η λέξη συνδέεται με το μεσαιωνικό ουσιαστικό μουσίον / μωσίον 'ψηφιδωτό' ('τους ορόφους εκόσμησε πάντας μετά μουσίον', Διγ.Γρ.3184 | 'ψηφιδωτή διακόσμηση', 'ο θρόνος ήτον εγκοπτός, όλος μετά μουσίον', Διήγ.Βελ. χ503, Επιτ.), και μεσαιωνικό ρήμα μουσιώ, μουσιώνω 'διακοσμή, στολίζω' < μτγν. μουσόω. Η αρχαιοελληνική λέξη μουσείον στους βυζαντινούς χρόνους παίρνει τη σημασία του μωσαϊκού έργου, που φτάνει μέχρι το σημερινό ιδίωμα της Νισύρου με τη λέξη μουσειά,(η).

ζεδηλίζω 'ξεδιαλύνω, εξηγώ, φανερώνω', φρ. '...ήμπε σε συλλοή γ-κ' εσκέφτετο ν-νύχτα γ-και μέρα γ-και 'έ ν-ημπόρει να ξεδηλίσει το μ-μύθο'. Και ξεδηλώ, φρ. 'εξεδήλωσέ μ-μου τα ένα γ-κι' ένα'. Από τον αόριστο εξεδήλωσα του αρχαίου ρήματος εκδηλώ, με τον πρώτο τύπο κατά τα ρήματα σε -ίζω.

ορθάμπελος,(ο) 'πιστός, αληθής, σταθερός στο λόγο του', και ορθάμπιλος. Η λέξη πιθανώς από ένα αμάρτυρο *ορθάγγελος, παράγωγο από το αρχαίο ρήμα ορθαγγελέω 'αναγγέλλω ορθά και αληθή' (< ορθ(ο)-+αγγελώ), με αντίθετο το ρήμα ψευδαγγελώ και ψευδάγγελος 'αυτός που

αναγγέλλει ψευδείς ειδήσεις'. Το νισύρικο ιδίωμα *ορθάμπελος*, πιθανώς με παρετυμολογία προς το *άμπελος*, από το βιβλικό 'εγώ ειμί η άμπελος η αληθινή'.

παραστρέφω 'παραπατώ', φρ. 'μεθυσμένος ει' γ-και *παραστρέφει!*' Είναι το αρχαίο ρήμα *παραστρέφω* 'μεταβάλλω, στρέφω πλάγια' ('σμικρά πάνυ παρεστρέφοντες ενίοτε ταναντία ποιείν σημαίνειν', Πλάτ.).

πέρνιαυλο, (το) 'Έτσι λένε στα Νικιά της Νισύρου τον πρόσθετο ανοιχτό χώρο στο δώμα του σπιτιού για να μαζεύεται περισσότερο βρόχινο νερό. Συνήθως γινόταν στις αγροτικές βιστέρνες, φρ. 'μουρέ, καθάρισε το πέρνιαυλο γιατί αύψε έχομε βροχές'. Η λ. από το αρχαίο και μεσαιωνικό *περίανλον, το* 'περίβολος' (< *περί+* -*αυλον* < *αυλή*) με επένθεση -v- και αναβιβασμό τόνου, δέστε το αρχαίο *μέσαυλον* 'εσωτερική αυλή της μάντρας'.

ρούμα, (η) 'στενόςοκακο'. Από το αρχαίο ουσιαστικό *ρύμη, η* 'στενή οδός, σοκάκι', κατά τα θηλυκά σε -α. Αξιοπρόσεκτη είναι η διατήρηση της αρχαίας προφοράς του -v-.

στίφη, (η) 'η στερεοποιημένη ηφαιστειακή λάβα'. Η λέξη σήμερα δεν ακούγεται, έχει σιγήσει. Πρόκειται πιθανώς για το αρχαίο ουσιαστικό *στίβη, η* (< *στειβω*, από τη μηδενισμένη βαθμίδα του θέματος) με τη σημασία του 'συμπαγής', όπως είναι η στερεοποιημένη ηφαιστειακή λάβα, δέστε το επίθετο *στιβαρός* 'συμπαγής', λιθουανικά *stiptus* 'σκληρός, συμπαγής', και στην Ομήρου Οδύσσεια 'μη μ' άμυδις στίβη τε κακή και θήλυς έέρση', όπου η σημασία της λέξης *στίβη* 'παγωμένη πρωινή δροσιά, πάχνη' χρησιμοποιείται για να δηλώσει την ακαμψία που προκαλεί στα φυτά η παγωμένη πρωινή δροσιά. Μια δεύτερη προσέγγιση της λέξης μάς παραπέμπει πιθανότερα στο επίθετο *στιφρός* 'συμπαγής, σφιχτός' (*στιφρό πέτρωμα* 'πέτρωμα του οποίου τα συστατικά αποτελούν ομοιόμορφη μάζα'), θηλ. *στιφρή-στιφή* > *στίφη*, αναλογικά προς το *στίψη, η* 'αποξηραμένη ηφαιστειακή λάβα' που πιθανώς αντικατέστησε τη λέξη *στίφη* που όπως είπαμε εσίγησε.

συνάπτω 'μελετώ', αόριστος *εσύναψα* 'εμελέτησα', φρ. 'εσύναψα το μάθημά μ-μου'. Είναι το αρχαίο ρήμα *συνάπτω*, με μια από τις σημασίες του 'συνδέω λέξεις κατά την συντακτική τους σειρά', 'συνάπτω εις λόγους' / 'συνάπτω λόγοισιν' 'συνομιλώ'.

σφήωμα, (το) 'τμήμα της παραδοσιακής γυναικείας νισύρικης φορεσιάς, χοντρούτσικη πυκνοκεντημένη τσόχα από μετάξι ή με σύρμα και μετάξι ή χρυσό σύρμα ανακατωμένο με ασήμι, που κρεμόταν από το λαιμό μέχρι της κοιλιακή χώρα, για να σκεπάσει το γυμνό στήθος που άφηνε η σχισμή του ποκάμισου και του φουστανιού, είδος περιλαίμιου.' Σημαίνει ακόμη 'το περιλαίμιο της πέρδικας που έχει πτίλα άλλου χρώματος, ή η

γραμμή στο λαιμό που έχει η πέρδικα.'

Η λέξη έχει δοθεί κατά καιρούς ως *σφίωμα*, *σφύωμα*, *σφήωμα*. Η ορθή γραφή της λέξης είναι η τελευταία, *σφήωμα*, την οποία δίδει ο Αναστάσιος Καραναστάσης χωρίς να την ετυμολογεί. Είναι το αρχαίο ουσιαστικό *σφήκωμα*, το 'καθετί που είναι εσφηκωμένον, σφιχτοδεμένο, και ιδιαίτερα το κάτω μέρος (το πλεκτό) του λόφου της περικεφαλαίας, δέστε και 'σφήκωμα. το λεπτόν σχοινίον' (Σούδα), < αρχ. ρήμα *σφηκώω* 'σφίγγω, δένω σφιχτά', στην Ιλιάδα διαβάζουμε: 'πλοχμοί χρυσώ τε και αργύρω εσφήκωντο' (= οι πλόκαμοι ήσαν συνδεδεμένοι [πλεγμένοι] με ταινίες από χρυσό και ασήμι) / '...και τον αυχένα μικρόν επικλίνας το τε όλον σώμα σφηκώσας' (Ηλιόδ.), και μέσο *σφηκούμαι* 'έχω στενό τράχηλο.'

χαρωνάς, (ο) 'ανόητος, ευήθης'. Η σημασία της λέξης μάς οδηγεί στο ελληνιστικό επίθετο *πάρωρος* 'αυτός που γίνεται ή συμβαίνει πέρα από την κανονισμένη ώρα, ο παράκαιρος', και είναι συνώνυμο της λέξης *παρώρης*: *πάρωρος* > *παρωράς*, κατά τα ονόματα σε -άς, > *παρωνάς*, με ανομοιοτική τροπή *ρ-ρ* > *ρ-ν*, > *χαρωνάς*, με τροπή *π* > *φ* > *χ* στο νισύρικο ιδίωμα, όπως *παραθαλαμίδιον* > *παρθαλαμίδιν* > *φαρταλαμίδιν* > *χαρταλαμίδιν*.

Αρκούμαι σ' αυτούς τους λίγους από ένα πλήθος αρχαϊσμών που διαπιστώνονται στο γλωσσικό ιδίωμα της Νισύρου, για να μη σας κουράσω περισσότερο, που είναι όμως ικανοί να αποδείξουν ότι όλον αυτόν τον αρχαίο πλούτο που κουβαλούν μέσα τους οι απλοϊκοί νησιώτες μας, δεν έμαθαν σε κανένα σχολείο, αλλά ότι έφθασε σ' αυτούς από τους αρχαίους προγόνους τους και από γενιά σε γενιά, και ότι καταδείχνουν την συνεχή παρουσία του ίδιου λαού και της ίδιας γλώσσας στο ίδιο νησί τους, τη Νίσυρο, γιατί σε αντίθετη περίπτωση δεν θα μπορούσαμε σήμερα να μιλούμε για αρχαϊσμούς στα γλωσσικά ιδιώματα, όπως και για αρχαιόθετα τοπωνύμια, που βρίθουν στα νησιά μας.